

УДК 655.51(093.3) М.Головащенко

ЛИСТИ МИХАЙЛА ГОЛОВАЩЕНКА ДО ІВАНА СМОЛІЯ

Марія ТИМОЧКО

*Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
вул. В. Стефаника, 2, м. Львів, 79000, Україна, тел. (032) 272-07-13,
ел. пошта: manuscr@library.lviv.ua*

Тексти листів Михайла Головащенко, упорядника двотомного видання “Соломія Крушельницька. Спогади. Матеріали. Листування” (Київ, 1978; 1979 рр.), передають складну історію його підготовки та виходу у світ.

Ключові слова: Михайло Головащенко, Іван Смолій, спогади, Соломія Крушельницька, видавництво.

У 1973 р. в Україні відзначали 100-річчя від дня народження співачки світової слави Соломії Крушельницької. До цієї дати мистецтвознавець Михайло Головащенко підготував збірник документів і матеріалів. Обставини склалися так, що це видання вийшло у світ лише у 1978–1979 рр. Пропоновані у статті листи М. Головащенко до літературознавця Івана Смолія добре висвітлюють завершальний етап підготовки книги до друку та досить вичерпно інформують читача про видавничий процес у радянській Україні, шлях книжки від автора (упорядника) до читача.

Михайло Іванович Головащенко – український мистецтвознавець, редактор, журналіст, культурно-громадський діяч. Народився 20 листопада 1923 р. в селі Кримки на Донеччині. Пережив голод 1933 р., був учасником бойових дій під час Другої світової війни, де отримав поранення та контузії. У повоєнний час закінчив клас вокалу Станіславського (тепер – Івано-Франківського) музичного училища, факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Упродовж 49 років працював у редакції газети “Культура і життя” (Київ), у 1961–1963 рр. був науковим співробітником ІМФЕ АН УРСР (Київ). Писав сценарії документальних фільмів, брав участь у радіо- і телепередачах. Помер у Києві 12 грудня 2005 р.¹

Творчість М. Головащенко була присвячена переважно музичному мистецтву і видатним митцям України, зокрема, Соломії Крушельницькій, Модестові Менцинському, Олександрові Мишугі, Іванові Алчевському, Олександрові Кошицю, Петрові Чайковському, Тарасові Микиші та іншим. Про кількох із них видав окремі книги².

¹ Доскач С. Головащенко Михайло Іванович // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 75–78; Михайло Іванович Головащенко (Некролог) // Культура і життя. – 2005. – 21 грудня; Гамкало І. Головащенко Михайло Іванович // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2006. – Т. 6: Го–Гю. – С. 55; Дзьобан О. Історія Нового Виткова. – Львів, 2006. – С. 283–286.

² Олександр Мишуга. Спогади. Матеріали. Листування / Упоряд., підгот. текстів, вступна стаття та примітки М. Головащенко; передмова М. Рильського. – Київ: Музична Україна, 1971. – 779 с.; Соломія Крушельницька. Спогади. Матеріали. Листування: У 2 т. / Вступна стаття, упоряд. і примітки М. Головащенко. – Київ: Музична Україна, 1978–1979. – 843 с.; Михайло Роменський. Спогади. Матеріали / Авт.-упоряд. М. Головащенко. – Київ, 1982; Модест Менцинський. Спогади. Матеріали. Листування / Авт.-упоряд. М. Головащенко. – Київ: Рада, 1995. – 461 с.; Кошиць О. А. (1875–1945). З пісню через світ: (Подорож Української республіканської капели) / [Упоряд., літ. обробка, заг. ред.], передмова М. Головащенко. – Київ: Рада, 1998. – 326 с.; Олександр Мишуга – король тенорів / Автор-упоряд. М. Головащенко. – Київ: Музична Україна, 2004. – 610 с.; Головащенко М. І. Феномен Олександра Кошиця. – Київ: Музична Україна, 2007. – 576 с.; та ін.

Удостоєний багатьох державних нагород, зокрема орденів Богдана Хмельницького, Вітчизняної війни II ступеня, почесного звання Заслужений діяч мистецтв України (1995); член Національної Спільки журналістів України (1960), лауреат премії О. Білецького у галузі літературно-художньої критики (1989).

У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника зберігаються матеріали особистого архіву (ф. 271) філолога, педагога і психолога, літературознавця, публіциста, бібліофіла Івана Павловича Смолія (15.01.1910–9.06.1986)³. Серед архівних документів – листи від організацій, установ та окремих осіб, зокрема Б. Антоненка-Давидовича, І. Блажкевич, С. Гебус-Баранецької, Г. Нудьги, Ф. Погребенника та ін.

В окрему одиницю збереження упорядковано 23 листи М. Головаценка до І. Смолія, хронологічні рамки яких охоплюють період від 4 травня 1971 р. до 4 лютого 1978 р. Щодо них, то сам фондоутворювач у записній книжці “Пояснення до мого листування” (підготував її, упорядковуючи особистий архів), пише, що був у вересні 1928 р. на концерті Соломії Крушельницької в Тернополі, тож надіслав М. Головаценкові спогад про це. Між ними зав’язалось жваве листування, в якому і порушувалися різні питання щодо підготовки книжки про Соломію Крушельницьку та труднощі цієї роботи. Він відзначає, що упорядник хоч “мав багато перешкод у цій своїй праці, показав себе ентузіастом справи, невтомним подвижником у зборі матеріалів про славетну українську співачку. Завдячуючи йому і появилася така фундаментальна, у двох томах, книжка”⁴.

І. Смолій декілька разів особисто зустрічався з М. Головаценком. А ще згадував урочистості з нагоди 100-річчя від дня народження великої співачки у вересні 1973 р., і те, як основну доповідь на вечорі в Тернополі, а наступного дня – на святі в с. Біла, мав власне М. Головаченко⁵.

Творча дружба, що єднала М. Головаценка та І. Смолія, простежується у щирості та максимальній відвертості спілкування, взаємному розумінні необхідності збереження національних культурних цінностей. Однодумці – так можемо сказати про ревні вболівання обидвох за стан національної писемності та мови, історичного, мистецького надбання.

Читаючи листи, бачимо творчу “кухню” організації та збору матеріалів до книги, дізнаємося, що, вже здавши їх до видавництва, упоряднику доводиться і далі вести боротьбу: не один рік наполягати на включенні книги до річного плану видавництва, турбуватися за збільшення накладу видання тощо. Приміром, у листі від 26 грудня 1977 р. М. Головаченко писав: “Спішу сповістити Вас, що після ампутацій, “обрізання” і викидань виходить скоро в світ (нарешті, через 6 років! нарешті!) I том книжки. Пречудова і прецікава все рівне. Коли буде II том, не знаю”⁶. Не таїть автор у листах і моментів зневіри. Так, у листі від 4 лютого 1978 р., він із болем підкреслював: “12 січня минуло 6 років, як я здав книжку до друку! Хіба це нормальне явище?”⁷.

Звичайно, сьогодні можемо критично оцінювати стилістику цих листів, та чи про неї думалось упоряднику, який, не стримуючи емоцій, а інколи просто переповнений

³ Тимочко М. Смолій Іван Павлович // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2007. – Вип. 14. – С. 275–278.

⁴ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів (далі – ВР ЛННБ), ф. 271, од. зб. 3, с. 26–31.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – Од. зб. 18, арк. 48.

⁷ Там само. – Арк. 53.

відчаєм, не міг миритись із партійними законами системи, де цінності національні і культурні залишалися на другому плані. Тож, мабуть, для М. Головащенко написання листів близькому другові було нагодою, при якій автор уже дозволяв собі розслабитися і не думати про стиль, пунктуацію: не стримуючись, давав волю емоціям, писав спонтанно, щоб вивговоритися.

Треба сказати, що І. Смолій підтримував М. Головащенко, звертаючись до відповідних установ, зокрема і видавництва “Музична Україна”, з проханням пришвидшити видання, яке затягувалося. Окремі матеріали фонду характеризують його і як палкого популяризатора щойно видрукованої книжки. Надаючи їй особливого значення, І. Смолій писав до багатьох музеїв та сам розсилав до їхніх бібліотек примірники нового видання⁸. Він вважав, що книга “Соломія Крушельницька” має бути в музеях України. В архіві зберігаються листи-подяки за надіслані книги, зокрема: від старшого наукового співробітника літературно-меморіального музею І. Котляревського в Полтаві А. О. Ротач⁹, директора літературно-меморіального музею Василя Стефаника в Русові К. В. Стефаника¹⁰, директора Державного музею Т. Г. Шевченка в Києві К. П. Дорошенка¹¹.

Листи М. Головащенко до І. Смолія подаємо за таким хронологічним порядком:

№ 1 – 4 травня 1971 р.;	№ 9 – 3 вересня 1972 р.;	№ 17 – 16 січня 1976 р.;
№ 2 – 12 травня 1971 р.;	№ 10 – 14 травня 1973 р.;	№ 18 – 8 лютого 1976 р.;
№ 3 – 17 липня 1971 р.;	№ 11 – 26 жовтня 1973 р.;	№ 19 – 14 жовтня 1976 р.;
№ 4 – 30 жовтня 1971 р.;	№ 12 – 5 січня 1975 р.;	№ 20 – 9 березня 1977 р.;
№ 5 – 3 грудня 1971 р.;	№ 13 – 13 січня 1975 р.;	№ 21 – 26 грудня 1977 р.;
№ 6 – 12 травня 1972 р.;	№ 14 – 16 лютого 1975 р.;	№ 22 – 16 січня 1978 р.;
№ 7 – 30 травня 1972 р.;	№ 15 – 12 квітня 1975 р.;	№ 23 – 4 лютого 1978 р.;
№ 8 – 20 серпня 1972 р.;	№ 16 – 28 грудня 1975 р.;	

Усі листи М. Головащенко – оригінальні. Лист № 3 написано на бланку редакції газети “Культура і життя”, листи за №№ 16 та 21 – на поштових картках, без дати та місця. Датуємо їх та зазначаємо місце написання на підставі поштового штампуга та змісту.

Тексти листів подано зі збереженням лексичних та морфологічних особливостей оригіналів, додано лише деякі пунктуаційні знаки і виправлено очевидні описки й пропуски. Авторські скорочення розкриваються у квадратних дужках. Невідчитані слова зазначаються квадратними дужками з трьома крапками. Також у квадратних дужках збережені окремі слова, в правильності відчитання яких маємо сумніви, та слова, пропущені механічно. З оригіналів перенесено авторські підкреслення і написання великими буквами.

Пропонована публікація листів М. Головащенко до І. Смолія є тим архівним джерелом, що може прислужитися до книгознавчих досліджень, а також до вивчення історії національної культури, місця і ролі в ній видатної співачки Соломії Крушельницької.

⁸ *Тимочко М.* Участь філолога І. П. Смолія у збагаченні книжкових фондів бібліотек та музеїв України // *Скарбниця української культури. Збірник наукових праць.* – Чернігів, 2007. – Вип. 8. – С. 271–273.

⁹ ВР ЛННБ, ф. 271, од. зб. 39, арк. 1–3.

¹⁰ Там само. – Од. зб. 47, арк. 1–5.

¹¹ Там само. – Од. зб. 57, арк. 1–2.

ДОДАТОК

№ 1

Київ, 4.5.1971 [р.]

Вельмишановний Іване Павловичу!

З великою радістю прочитав Вашого люб'язного листа і був приємно вражений тим, що Ви так високо оцінюєте мої скромні, надто скромні заслуги. Радий, що у нас є ще Люди, яким не байдуже минуле нашого мистецтва, культури взагалі. Люди, яких не потрібно просити, умовляти, переконувати, що, на жаль, надто вже часто доводилось мені робити, збираючи матеріали про Ол[ександра] Мишугу [1] і С[оломію] Крушельницьку. Як не дивно, але в дуже багатьох випадках і це не допомагало. А Ви пропонуєте самі, по своїй добрій волі. Дякую Вам сердечно за це. На цю тему можна було б писати дуже багато, але впевнений, що не витримає папір, а тому залишу до зустрічі з Вами. Тоді поговоримо особисто, тоді Ви зрозумієте, яке це важке завдання і скільки воно забирає енергії, нервів, крові.

Зараз хочу сказати про основне, про Ваші спогади [2]. Той факт, що Ви обіцяєте написати – дуже приємний і радісний. Але термін мене засмучує. Справа в тому, що я повинен подати книжку (машинопис) до видавництва уже у вересні цього року. Отже, я дуже прошу Вас написати і надіслати мені Ваші спогади не в серпні, як Ви обіцяєте, а в кінці травня – на початку червня. І то не пізніше!

Пишіть побільше, якнайповніше, якнайдетальніше. Описуйте все про С. Крушельницьку як про співачку, артистку, людину, не уникаючи опису навіть зовнішності співачки, її манер, звичок тощо. Описуйте все – від зовнішнього вигляду, костюму, до характеристики голосу і співу.

Головне, найголовніше – це пишіть якнайскоріше і якнайбільше. Якщо Ви знаєте людей, які чули, бачили С. Крушельницьку, або мають її листи, документи, матеріали, фотографії тощо, – я дуже просив би Вас написати мені їхні адреси. Навіть, коли це буде якась найдрібніша згадка, найменша якась річ – і вони мене цікавлять. Часом дрібничка більше значить і важить для справи, ніж щось велике, часом вона наводить на слід, який веде до відкриття чогось нового, невідомого. Матеріали, документи, листи, фотографії, рецензії, спогади, афіші, програмки і т. д., і т. п. – все це дуже цінне і потрібне мені для книги. Хотілось би, щоб було якомога більше спогадів різних людей, які знали, чули, бачили її, які щось мають, або знають про неї. Пишіть, повідомляйте про все, що Вам відомо, що зможете довідатися.

Десь півтора роки тому я писав і просив директора школи в с. Біла [3], щоб він з допомогою учителів і учнів та своїх знайомих у селі пошукав людей, які могли б щось розповісти про С. Крушельницьку, чи людей, які мають щось, пов'язане з нею. На жаль, він не спромігся навіть відповісти. І таких прикладів – сотні. Ось і попробуйте з такими людьми щось зробити, коли-то навіть близькі рідні не хочуть ні написати, ні дати для використання якісь матеріали, вірніше, надати можливість скопіювати їх. Подібне може бути тільки у нас. Але про це поговоримо при зустрічі.

Прошу Вас, передайте Ігореві Гереті [4] мої найщиріші поздоровлення і найкращі побажання. Таких людей, як він, дай нам, Боже, побільше.

Дуже прошу Вас подати короткі відомості про себе: рік народження, професію і звання. Це потрібно мені для приміток. Обов'язково потрібне.

Десь у другій половині травня збираюся до Тернополя і Львова. Думаю, що до того часу вийде у світ мій “Ол[ександр] Мишуга” [5]. Але поки-що то те буде, я просив би Вас поговорити з певними людьми, зі студентами (а вони – всюдисущі) щодо виявлення невідомих мені людей, що знали С. Крушельницьку, і матеріалів, що її стосуються. Наперед сердечно дякую Вам за все і з нетерпінням чекаю від Вас нових вістей.

З повагою і пошаною до Вас Михайло Головащенко.

Р. S. А чи не зустрічали Ви, часом, якихось спогадів чи згадок про С. К[рушельницьку] у польських книжках мемуарного характеру?

[Підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 1–2 зв. Рукопис, автограф.

№ 2

Київ, 12.05.1971 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Листа Вашого від 8 травня я отримав. Дякую Вам сердечно за нього. Дуже радий, що Ви обіцяєте написати свої спогади наприкінці травня. Це цілком влаштовує мене, бо ж книгу маю подати до видавництва восени ц. р. Те, що він буде коротенький, зрештою, не основне. Думаю, що краще, коли словам тісно, а думкам просторно. А саме таким обіцяє бути Ваш спогад, судячи по листах Ваших. Проте, коли в ньому будуть і якісь дрібнички, то й вони не завадять. Так що пишійте, не скупіться. Про будинок батьків усе знаю, і коли приїду до Тернополя, то говоритиму про це в обкомі і облвиконкомі. Хотілось би дати до книжки хату такою, якою вона була колись. А де взяти таке фото? Пам'ятник на могилі батька (знимку) дам до книжки обов'язково.

Зрештою, про хату і про відкриття музею в ній я радив би Вам написати солідного листа до нашої редакції [6], а я його надрукую. Але підписати його було б краще громадою 5–25 (чи й більше!) чоловік, авторитетних людей. Подумайте і напишіть мені про своє рішення, або надсилайте відразу такого листа. Ігор Петрович [Герета] і Медведик П[етро] К[остьович] [7] можуть допомогти зібрати такі підписи і цим самим ми зробимо велику справу.

Дякую Вам за обіцянку написати, вірніше, за написані листи до своїх знайомих, які бачили, чули, знали С. Крушельницьку, з пропозицією поділитися своїми спогадами про неї. Дуже просив би Вас подати мені їхні адреси, щоб і я міг би попросити від свого імені. Дійсно, велика шкода, що сама С. Крушельницька нічого не написала про себе. У нас чомусь завжди так виходить, як у тій прислів'яці: “Де тонко, там і рветься”. А поляки і інші пишуть, і пишуть багато, цікаво. Мабуть, тому не лише їх знають, а й наших називають польськими митцями...

Щодо людей, які знали С. К[рушельницьку] в 1939–1952 рр., та ж сама історія. Коли б це поляки були, то вони б написали і багато, і об'єктивно, і цікаво. А нашим часу бракує, бажання немає, лінь заважає, байдужість не дає, а часом і завидки беруть. Пишу про це беззаперечно, бо багатьох просив, молив, благав, але даремно. Децю виколотив, вирвав зубами, але замало. Всі якісь страшенно байдужі до всього, перестрашені... А їх же у Львові ще чималенько живе.

Що ж до старших людей, які живуть в Галичині і пам'ятають зустрічі з С. К[рушельницькою], думав і я, але як, де, у кого довідатися про них, їхні адреси???

До речі, в Канаду і США я написав звернення до читачів газет “Життя і слово” [8] та “Громадський голос” [9] і надіслав їх до редакцій з проханням надрукувати. Робив це, і небезуспішно, коли збирав матеріали про Ол[ександра] Мишугу. Проте, надій на це маю мало.

Трудова еміграція, на жаль, малограмотна і написати не зможе. Хіба що знайдуться якісь одиниці. Але й то добре. Чекаю що з того вийде. Листуюся з цього приводу з десятками, сотнями різних людей багатьох країн світу. Одержав і одержую дуже цікаві речі. Так що, як це не дивно, а звідти я скоріше щось матиму, ніж виколочу тут. Нехай це Вас не дивує, але це – факт беззаперечний. Коли б Ви знали, які цікаві матеріали я дістав і про [Олександра] Мишугу, і про С. Крушельницьку з-за кордону, то й самі б здивувалися. Про це все розповім при зустрічі, а, можливо, дещо й покажу.

Рецензії з галицької і польської преси у мене перефотографовані майже всі (а їх сотні) на мікрофільм. Є вони і з Петербурга, Одеси, дещо маю з Італії і т. д., але ще надто мало. Поїхати до Італії варто було б, але як???

В польській мемуарній літературі теж дещо знайшов цікавого і дам до книжки. Про пресу поговоримо. Це найбільчисте місце в мене.

Сестра С. К[рушельницької], що жила у Львові [10], давно померла. Я навіть був на її похоронах. Живе ще одна сестра в США [11], але дуже старенька і нічим допомогти не може. Спогадів не напише через склероз. Зате подруга С. К[рушельницької] – італійка – 92-річна Негріта П'яцціні [12] написала чудові спогади і дала цікаві знімки та матеріали. У Львові є племінниця С. К[рушельницької] – Одарка Бандрівська [13] і вона має чимало дечого. Спогади насилу “виколотив з неї”, а що стосується всього іншого, то як приїду до Львова, так буду вести дипломатичну війну за те, щоб якимось перефотографувати то все.

До 100-річчя С. Крушельницької книга спогадів, матеріалів і документів на 30–35 друківаних аркушів вийде, мусить вийти. Монографії, звичайно, не буде, бо її ніхто не напише, – ніхто не має достатньо матеріалів і документів. Я маю дуже багато, але для монографії ще немало бракує, бо ж це має бути МОНОГРАФІЯ. Фотоальбом запропоную видати. У мене є десь понад 100 різних прекрасних знімків С. К[рушельницької]. Маю і 28 записів голосу С. Крушельницької з 34, які вона записала. Такого немає ніхто в СРСР. Влітку буду в Москві по справах своїх “Золотих голосів України” [14] і запропоную видати записи [15] і С. Крушельницької. Популярний нарис міг би бути, але хто ж його видасть. Одне в[идавницт]во 2 книги про одну людину нізащо не надрукує.

Зрештою, у своєму груповому листі про все це напишіть у частині пропозицій.

Коли буду в Тернополі? Я поки що цього не знаю. Все залежатиме від виходу книжки “Ол[ексан]др Мишуга”. Як тільки вона з'явиться – негайно ж їду. Постараюсь повідомити листом чи телеграмою.

Пробачте, що пишу поспіхом. Самі розумієте, що брак часу змушує до цього. Не забувайте при нагоді питати серед людей старшого віку, хто б міг щось написати, сказати про нашу геніальну співачку. Ще раз дякую Вам красно за все.

З повагою і пошаною до Вас Михайло Головаченко.

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 4–6 зв. Рукопис, автограф.

№ 3

[Київ], 17 липня 1971 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Ваш лист і спогади про Соломію Крушельницьку не застали мене вдома, а тому відповідаю Вам після повернення з мандрів у пошуках матеріалів про нашу славетну співачку. До речі, був я і в Тернополі, але Ви в той час лежали в лікарні. Ігор Петрович Герета – ця чудова, добра і щира Людина – не порадив мені турбувати Вас, а тому побачення не відбулося. Та я ще буду в Тернополі, і тоді зможемо зустрітися, поговорити. Шкодує, що так сталося, але що поробиш? На превеликий жаль, у Тернополі я мало що зробив, окрім того, що є в музеї. Ігор Петрович, дай Боже нам таких Людей побільше, з музею дасть мені все, що потрібно, дещо я вже тепер відписав, а решту треба перефотографувати.

Людей, які могли б написати свої спогади, не знайшов, хоч вірю, що вони є, мусять бути. Надіслав до редакції Вашої газети обласної (“Вільне життя”) щось на зразок звернення до читачів написати свої спогади про С. К[рушельницьку] (йдеться про тих, що знали, чули її спів), подати адреси таких осіб, повідомити про наявність листів, фотографій, матеріалів співачки тощо. Можливо, коли надрукують його, то щось і знайдеться. На жаль, в газеті його ще немає, а це гальмує справу, а час летить.

Сподіваюся, що Ви не забули мого прохання пошукувати таких людей, що щось знають, або мають.

Ваші спогади дуже цікаві, цінні і гарно написані. Вони прикрасять книжку і багато дадуть читачеві. Низько вклоняюся Вам і щиро дякую за все. Радію, що є серед нашого бідного брата-українця такі хороші Люди, як Ви та Ігор Петрович. Хіба такі вселяють віру і надію в те, що робиш, в майбутнє. Без цього людина зневірилась би і перестала бути такою. А скільки-бо серед нас є таких, що спонукають до цього. Остання поїздка ще і ще раз переконала мене в цьому остаточно. Скільки-то людей живуть ще за принципом собаки, що лежить на сні: “І сам не гам, і іншому не дам”. Повернувся я розбитий, розчарований, пригнічений морально до самого нікуди. Але не здаюся і продовжую працювати, шукати, на зло всім недругам і байдужим, на [зло] всім чортам.

Пробачте, що пишу Вам, можливо, не тес, але такий у мене настрій і нічого іншого не виходить. Всі Ваші зауваження щодо уточнення деяких моментів у спогадах зроблю, виконаю обов’язково.

Від душі бажаю Вам здоров’я міцного, щастя великого і успіхів значних.

З повагою [підпис].

*ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 8–9.
Рукопис, автограф.*

№ 4

Київ, 30. X. 1971 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Прошу сердечно пробачення, що я, здається, не відписав на Вашого останнього листа. Видно, що виїжджаючи у відпустку, я поклав його до однієї з папок та так і забув за нього. І ось лише сьогодні випадково натрапив на нього, перечитав і бачу, що я, здається, не відписав на нього. Пробачте мені, прошу Вас сердечно. Це заморо-

чили мені голову оті “кляузи” львівських розумників, операція дружини і поточна робота по збиранню матеріалів про [С.] Крушельницьку.

Як не прикро, а колосальні мої зусилля в цьому напрямку дають поки-що просто мізерні результати. Одні мовчать, інші не хочуть, одні не мають, а другі – не дають, і т. д., і т. п. От і робіть з такими людьми якусь добру справу.

Дуже Вас прошу ще раз нагадати своєму знайомому Остапові Олейнюкові [16], щоб обов'язково написав хоч маленькі (на 1–2 сторіночки) свої спогади про С. Крушельницьку. Це конче потрібно для справи, для людей!!!

Спогади Юрія Криха [17] готує мені в Івано-Франківську Володимир Полк. А от Ірині Любчаківні напишу листа і попрошу поділитися своїми спогадами.

Я дуже радий, що моя книжка викликала такий резонанс і користується успіхом та попитом. Хоч це задоволення маю з неї, а то крім “стусанів” і витрат нічого більше не мав. Я вже не говорю про колосальну працю, масу часу, нерви, кров, здоров'я, безсонні ночі, бо цього ніхто підрахувати не може. Але для того, щоб ця книжка вийшла в світ, я доклав не менше 2000 крб., якщо й не більше!!! Оце Вам вона оплатилася!!

А знаходяться задрипанці, які, використавши сказане мною, починають ще й повчати мене в журналі, шукати те, чого там немає і приписувати різні гріхи, видаючи праведне за грішне. Все це разом узятє та плюс байдужість, пасивність і тому подібне дуже багатьох людей розхолоджують, вибивають людину з колії. С. Крушельницька, як відомо, 38 р. прожила в Італії і там зберігається дуже багато надзвичайно цікавих матеріалів і документів, листів, фотографій, реліквій тощо, а от поїхати туди не можу. Як турист їхати мене не влаштовує, а на інших началах не можу ніяк домогтися. Скрізь броня, а її лобом не проб'єш.

Дуже це мене хвилює! Ще раз прошу пробачення за запізнїлу відповідь і за поспішність написання.

З повагою (підпис).

ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 11–11 зв. Рукопис, автограф.

№ 5

Київ, 3 грудня 1971 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Безмежно вдячний Вам за листа, за спогади Остапа Олійнюка про славетну нашу Соломію Крушельницьку. Дійсно, вони хоч і коротенькі, але цікаві, потрібні для книжки, для читача. Прошу лише повідомити мені його професію. Що у Львові живе багато людей, які знали особисто С. К[рушельницьку], працювали разом з нею і могли б написати багато цікавого – це факт. Але... Майже ніхто не хоче цього робити. Які причини? Аллах його відає!!!

О. К. Бандрівська написала, А. Кос-Анатольський [18] і М. Колесса [19] написали раніше для попередньої книжечки. А решта мовчать. І скільки я до них не звертався, не просив усно і письмово, а віз і нині там. Я б і сам зміг записати їхні розповіді (літераторів наших на подібні справи не піднімеш!), так вони все якось уникають від цього, окрім П. Кармалюка [20] і Є. Вахняка [21], які, зрештою, заявили, що самі не можуть написати, а розповісти можемо. Мене дивує і обурює таке їх ставлення до цієї важливої справи. Але що маю робити? В січні ще раз поїду і візьму з собою магні-

тофон, щоб записати їхні розповіді. Що вийде з цього? Не знаю. Та все ж поспробую. До речі, таких байдужих дуже багато, а ще більше взагалі нікчемних. Яюсь при зустрічі розповім Вам про все це детальніше, бо папір не витримає подібного.

Щодо поїздки в Італію, то вона конче необхідна, бо маю багато листів звідти, в яких пишуть про те, що там лежать такі-то матеріали, а там інші. Та як їх взяти? Перешкода – іноземна валюта, якою треба платити за поїздку, і багато інших причин. Проте, буду бити головою в стінку і, може, все ж проб'ю. Буду сподіватися! Новий міністр? Він не може цього питання вирішити. За кордоном, вірніше в Італії, нашого брата мало, та я й не знаю, де хто з них є. І, взагалі, на них надії ніякої не маю. Подібне роблять скоріше іноземці, а свої чухаються та роздумують і живуть для своєї приємності. Знаю це з досвіду по Ол[ександру] Мишузі. Про це теж розповім. Біднота, духовна біднота!

Дещо з Італії мені уже надіслали, хоч і мало, але сподіваюся, що одержу ще.

Дуже Вас прошу вислати мені спогад [Остапа] Олейнюка, написаний його власною рукою і з підписом. Це потрібно буде для історії, адже все це я здам потім до музею. Отже, це мусить бути все в оригіналах. Розумієте?

Питайте ще таких людей, що могли б написати хоч пару слів про С. К[рушельницьку]. А може, у когось є якісь матеріали чи документи, або листи про неї і її.

Ще раз дякую Вам сердечно за все. Бажаю доброго здоров'я, щастя, успіхів і всього найкращого.

З повагою [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 13–13 зв. Рукопис, автограф.

№ 6

Київ, 12. 5. 1972 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Дякую Вам сердечно і щиро за листа, за вірша Вол[одимира] Гетьмана [22], присвяченого С. Крушельницькій. Я включу його до книжки. Цього Гетьмана я знаю особисто уже ряд років. Живе він в Одесі, але чомусь не повідомив мені про це, хоч збірку його я бачив у магазині.

Маю пречудові знахідки: одержав з Ленінграду 41 фото, і всі чудові; знайшов у Львові 3 папки безцінних матеріалів, і то там, де їх і не думав шукати; чекаю з дня на день понад 40 оригінальних фото з Віареджо (Італія) і т. д., і т. п.

Домовився з Комітетом преси про видання альбому (крім книжки) “С. Крушельницька в фотографіях” аркушів на 6–8–10. Робиться багато дечого, але з великим трудом, бо нічого так легко не дається. Проте, труднощі надто великі і непотрібні. Найголовніша з них – байдужість і лінь багатьох наших братів-українців. Є, звичайно, ще гірші, але то вже, як кажуть, з іншої опери.

Ось такі новини. Десь збираюся завітати ще раз до Тернополя, та ніяк не зберуся, хоч мушу.

Щирі вітання і найкращі побажання засилає Вам [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 15–15 зв. Рукопис, автограф.

№ 7

Київ, 30.5.1972 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Вдячний Вам сердечно за такого великого, щирого і теплого листа від 24 травня.

Листування [С.] Крушельницької, і не лише з [М.] Павликом [23], знаходиться зараз на консервації в Держ[авному] історичному архіві і пробуде там до 2-х років, аж поки не закінчиться капітальний ремонт “Архіву-музею літератури і мистецтва”. Доступ до цих матеріалів закритий на 2 роки. Змушений шукати ходів і виходів, щоб добратися до них, а що вийде, то не знаю.

Книжка має вийти такою, як і про [О.] Мишугу. Навіть таким форматом. Щодо тиражів книжки і альбому, то це залежить від замовників, а не від мене, чи видавництва. Попит на подібне завжди великий, а замовники про це не знають і замовляють мінімум.

Кандидатська мене ніколи не цікавила. Зарплати вона мені не піднімить, а на педроботу я не збираюся зараз. Коли б про це думав, то написав би її давно. Тем мав багато і, до речі, Ол[ександр] Мишуга – життя та творча і педагогічна діяльність – цілком дисертабельна тема. Монографії про О[лександра] М[ишугу] і С[оломію] К[рушельницьку] я напишу обов’язково, але пізніше, бо не хочу втрачати нагоди видати те, що маю вже.

Ніхто і нічого не робить зараз, за винятком окремих людей, одиниць, не допоможе цьому і 100-річний ювілей [Соломії Крушельницької]. То треба робити все самому. Щодо відзначення ювілею співачки я сам написав доповідні записки на ім’я Овчаренка [24] і Тронька [25]. Там сказано про все.

У Томи Водяного [26] я був разом з Ігорем Петровичем. Нічого не вийшло. Каже, що нічого не пам’ятає. А може б Ви поговорили з ним і переконали, що слід написати такі спогади?!?!? Будьте так ласкаві, зробіть це для загальної справи. Щастя Вам!

З пошаною до Вас [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 17–17 зв. Рукопис, автограф.

№ 8

Київ, 20 серпня 1972 р.

Високоповажний Іване Павловичу!

Лише сьогодні дійшла черга до читання Вашого спогаду з ручкою в руках. Мушу відверто сказати, що останні його сторінки – загальні, давно відомі істини, про які буде йти мова у вступній статті, – я гарненько причесав. Мусів це зробити, бо, власне, безпосередньо до Вашого спогаду вони нічогосінько не мають. Сам спогад, безперечно, цікавий, хоч, на жаль, у ньому, як і в усіх інших спогадах наших авторів, нічого немає про мистецтво співу, про голос і вокальну школу нашої великої артистки. А це основний і найбільший недолік таких спогадів. Проте, Ваш спогад являє певний інтерес з іншого боку. На жаль, спогад Остапа Олейнюка майже дослівно повторює те, що сказано у Вас, а тому з нього я нічого зробити не можу. Він до того ж ще й надто короткий, тож, коли викинути повтори і перегуки з Вашим спогадом, так нічого з нього не залишиться.

В зв'язку з цим я звертаюся до Вас з великим проханням, щоб він свої спогади написав сам. А ще краще було б, щоб зробив літературний запис його спогаду Ігор Петрович. Він і знає що потрібно, і повторів не наробить, і зробить його цікавішим. Головне тут уникнути штампу, повторів, бо їх як не я, то видавництво повикидає. І це закономірно.

Будьте так ласкаві, зв'яжіться з Ігорем Петровичем і попросить його це зробити обов'язково для загальної справи. Думаю, що в цю суботу я буду в Тернополі, бо маю там багато дечого перефотографувати і забрати. Про все решту поговоримо при зустрічі.

Всього Вам найкращого.

З пошаною до Вас [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 19–19 зв. Рукопис, автограф.

№ 9

Київ, 3 вересня 1972 р.

Дорогий Іване Павловичу!

З великою радістю я одержав Вашого листа і новий спогад про нашу славетну Соломію Крушельницьку Маркіяна Ма[мони]. Чудово, пречудово, що Ви знайшли цього чоловіка, що спонукали його написати ці спогади. Дякую Вам сердечно і щиро. Велике Вам Спасибі.

Днями я повернувся зі Львова. По дорозі я завітав був і до Тернополя, та лише на кілька годин, бо поспішав до Києва, на прийом до Тронька. На жаль, останнього зробити знову (уже в який раз!) не вдалося. Він десь поїхав у відрядження. Лише завтра буде в Києві. Можливо, що на тому тижні (5–9 вересня) я потраплю до нього на прийом в справах С. Крушельницької. Ігор Петрович Вам про це розповість. То ж, пробачте, що не зайшов до Вас, хоч і мені так хотілося побачитися з Вами, поговорити. А є про що, хоч і не все воно таке, чого б хотілося. Скоріше хочеться кричати, лаятися, потрясати, аніж радуватися і хвалитися.

Роботи – по саме нікуди, часу мало, нерви тріпають і т. д., і т. п. Все це скоріше гнітить і мучить, а не радує.

Їздив за фотографіями (текстовими), а взяв їх лише половину, бо немає в бібліотеці польських журналів і газет того часу. Ті, що взяв, майже кожна знята так, що немає чи то кінця чи початку, або не повна колонка. Коли ж бракує навіть єдиного слова, то вже це фото не має жодної вартості. Отже, треба робити більшу половину заново. А час летить і книгу маю здавати якнайскоріше. Б'юся головою об мур, а пробити його сам не можу – бракує сили, крові, нервів, здоров'я, часу і, зрештою, грошей. Та це не зупиняє мене зараз, хоч ця книга буде останньою, на більше мене не вистачить. Нехай інші роблять. Про все це й хотілося мені з Вами поговорити. Та може скоро загляну до Вас. Ще раз дякую Вам за все. З повагою [підпис].

А може б Ігор Петрович, чи Ви самі зробили запис спогаду Т. Водяного? Це було б чудово!

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 21–21 зв. Рукопис, автограф.

№ 10

Київ, 14 травня 1973 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Давно не писав Вам за браком часу і цілковитої вичерпності в будь-якому розумінні. Зараз змушений це зробити, бо заставляють обставини. На “Мелодії” [27] до ювілею С. Крушельницької виходить 2 платівки (довгограючих) у вигляді альбомчика (12 знімків і 5–6 стор[інок] тексту), і зараз необхідно зробити максимальний тираж.

Для цього необхідні замовлення торгів з областей. Основне замовлення мають дати Тернопіль і Львів, де вона народилася, вчилася, працювала і померла. Для цього слід “підняти”, натиснути на керівників торгу, щоб зробили максимальне замовлення. А хто ж має більше всього замовити, як не Тернопіль і Львів?

Отже, прошу Вас дуже зробити все можливе і неможливе спільними зусиллями зі своїми колегами, тернопільською громадськістю, щоб Ваш торг замовив якнайбільше, бо потім уже буде запізно.

Як це зробити – Вам видніше, бо знаєте і людей, і способи впливу на торгівців, на керівників торгу. Можливо, навіть через обком партії.

С. Крушельницька є вже в календарі ЮНЕСКО, а значить [її ювілей] відзначатимуть в усьому світі. Є вже й республ[іканська] ювілейна комісія, список якої зараз на затвердженні в ЦК. Все це полегшить і Вам справу з натиском на торг. Коштуватиме альбомчик платівок не більше 2 крб. 50 коп.

Замовлення переслати слід на ім'я директора Будинку грамплатівки у Києві (координати його в торзі відомі), а поштою обов'язково слід вислати також Маковій Діані Ілларіонівній на адресу: Київ, Свердлова 2, Мін[істерство] культури УРСР, репертуарно-редакційна колегія. Це для контролю і для нашого відома, бо ж ми “керуємо” цим усім тиражуванням.

Я сподіваюся, що Ви розумієте важливість цієї справи і докладете максимум зусиль, щоб якнайкраще реалізувати її принаймні в Тернополі. Хто ж зробить це, як не Ви і всі, кому дорога пам'ять великої співачки.

Писав я про це і Ігореві Петровичу. То ж об'єднайте свої зусилля і попробуйте натиснути на всі педалі, а я Вам буду щиро вдячний. Свою справу я зробив. Зібрав і переписав 22 твори у виконанні співачки, а тепер маємо робити все спільно, громадою!

Пробачте за турботи, але вони викликані необхідністю вирішити загальну справу.

Щиро бажаю Вам доброго здоров'я, щастя, добра, успіхів великих в справі, про яку прошу Вас.

З повагою [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 23–24 зв. Рукопис, автограф.

№ 11

Київ, 26. X. 1973 [р.]

Вельмишановний Іване Павловичу!

Я щиро вдячний Вам за листа, за вірша, за те, що не забули про моє існування. Цього вірша я вже давно маю, але вдячний, що Ви все, що стосується С. Крушельницької, збираєте. Дуже просив би Вас подати мені бібліографічні дані зібраних

Вами газетних і журнальних статей і заміток про славетну співачку, бо я, безперечно, усіх їх не маю.

Ганьба велика, звичайно, що багато друкованих органів обійшли мовчанкою цей славний ювілей, але що поробиш? Такі там горе-редактори сидять, що не знають таких великих подій і людей.

Дуже шкода, що Ви не розшукали мене в Тернополі. А я був так зайнятий, що не мав часу і можливості зробити це самому. До того ж я був там лише 2 дні і вночі виїхав до Києва.

Роботи мав протягом 2 місяців стільки, що вгору глянути було ніколи. А до того я ще й хворів – [...], гайморит і бронхіт. Ще й зараз видихую це все. Особливо мучить шлунок. Живу на каші і кефірі, а це страшно мучить...

Прошу Вас дуже потелефонувати Ігореві Петровичу, що я з нетерпінням чекаю повернення усіх моїх матеріалів, що я дав музею на предмет перефотографування. Я вчитую після передруку книжку і без них я, як без рук. Нехай якнайшвидше привезе мені їх до Києва, бо це мене затримує, а чим це пахне – самі добре розумієте. Думаю, що часу було досить (цілий місяць!!!), щоб зробити ті нещасні фотокопії. В протилежному випадку – більше нічого не дам для музею. Мало того, що все це мені коштує великої праці і грошей (а я даю музеєві без ніякої оплати!), так мені ще так безбожно затримують, а отже й зривають справу. Хіба ж цього не можна зрозуміти?

Всього Вам найкращого.

З щирою повагою до Вас [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 26–26 зв. Рукопис, автограф.

№ 12

Київ, 5 січня 1975 року

В[ельми]шановний Іване Павловичу!

Давно не писав Вам і почуваю[ся] винним перед Вами, хоч і мав на це причини, і досить поважні. Та про це краще в усній розмові поговоримо при зустрічі. А я десь незабаром (січень–лютий) маю бути в Тернополі.

Зараз же сердечно поздоровляю Вас з Новим 1975 роком і бажаю міцного здоров'я, великого щастя, всіляких земних благ і успіхів!

Повідомляю, хоч із запізненням, що книжку “С[оломія] Крушельницька” здав до видавництва місяців 4–5 тому. Вийшла вона надто великою (45 друкованих аркушів), але прецікавою і надзвичайно цінною, вагомою. Це супер-бомба!!! В ній – понад 110 спогадів, 98 рецензій і статей, 249 листів і 44 вірші та різні документи + 74 фотографії. А які там спогади, матеріали, листи? Це лише Богові відомо (і мені!). Але вчора був у видавництві, де мене “порадували”, що вона *запланована до видання на кінець 1977 року*. Уявляєте собі мою “радість”???

Після тих усіх мук, митарств, нервоотрощки, каторжної праці, безсонних ночей і всього того, що й папір не витримає писати про нього, я маю ще й воювати, щоб видали зараз, а не тоді, коли я дуба вріжу (а в моєму теперішньому стані це теж можливе!). Лишився “гол, як сокол”, а тепер ще отака радість. Та нехай чорти беруть таку роботу, щоб я більше її не бачив. Я краще на жebри піду, а вже подібного робити не буду. Говорю про це так, в такому тоні в зв'язку з усім, що я мав і маю зараз, а не лише з останньою радістю 1977-го. Це остання моя робота, і поки я ще живий, то житиму,

щоб не стати жебраком і щоб не бути ішаком, яким я став зараз. А вже перед сином матиму непоправимий гріх, що запустив його, занехав його успішність в школі. Діти є діти! Не контролюєш, не вимагаєш, – вони самі охоче цього не зроблять! А я не мав часу, бо працював, як віл, по 20–22 години на добу. Вдень – на роботі, а вночі – вдома. А робота ця каторжна і ще гірше навіть. А я вже не говорю про все інше, що з нею пов'язане!!!... Все! На цьому ставлю крапку! Нехай хтось інший жертвує всім, чим лише можна жертвувати, а з мене досить!

Вас прошу (думаю, що це останнє моє прохання) написати самому листа і організувати такі ж листи від інших людей (Ваших друзів, знайомих в Тернополі та інших містах) на адресу, на ім'я Голови Комітету по пресі т. Пашенка (Київ, Свердлова, 2) та директора вид[авницт]ва “Музична Україна” Куліничка Г. Г. [28] (Київ, Пушкінська, 20) (копію), а можливо навіть на відділ преси та видавництва ЦК КПУ про те, щоб книжку “С[оломія] Круш[ельницька]” та альбом “С[оломія] Круш[ельницька] в фотографіях”, який лежить нерухомо 1,5 роки у вид[авницт]ві “Мистецтво”, видали в цьому році, або принаймні – в I кварталі 1976 року.

Це треба не просити, а вимагати, бо ж було повідомлено, що такі видання будуть випущені в світ, широко повідомлені в пресі в т. ч. і в органах ЦК “Рад[янській] Україні” та ін[ших] газетах і журналах. А їх немає. А як же дивляться на це і за кордоном?!?!

Справа в тому, що мені вчора сказали у вид[авницт]ві, що книжка запланована на кінець 1977 року, а альбом – лежить взагалі поза планом. Про 1977 [рік] писати не слід, бо ж про це широкі кола не знають, а вимагати, чи просити друкувати зараз слід обов'язково. Чим більше буде таких листів, тим краще і впливовіше діятиме на тих, від кого це залежить. Якщо можете, то постарайтеся, щоб такі листи були і з інших міст. Я теж робитиму все можливе. Всього Вам найкращого. Що написав, не знаю, бо нерви “на пределе”. Пробачте.

З повагою [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 28–29 зв. Рукопис, автограф.

№ 13

Київ, 13 січня 1975 [р.]

Вельмишановний Іване Павловичу!

З Новим роком Вас ще раз!

Сердечно вдячний Вам за листа, за увагу до спільної нашої справи. Можу сміливо сказати Вам, що книжка ця – справжнісінька “супер-бомба”, в повному розумінні безцінна книжка про нашу велику співачку. Вона набагато багатша і повніша, ніж “Ол[ексан]др Мишуга”. Це щось особливе і Ви можете мені повірити.

Праця? Це каторжна і справді титанічна праця, яка забрала в мене і здоров'я і все, що я мав в кишені і вдома. А сам матиму – мокру шию і голу спину, якщо не сказати [...], як кажуть у народі, бо ж платять за це 30 крб. за друкований аркуш. Отже, 75×30=1350, а мені одна друкарка обійшлася понад 800 крб. А там же ще податки і проценти подоходного здеруть.

Отож, я матиму халепу ще довго-довго, бо позичати легко, а віддавати... Та не про це мова. Я вдячний Вам за обіцянку написати, мобілізувати й інших на потрібне. Наша творча інтелігенція? Вона любить лише брязкіт чи шелест грошей, а не те, про

що ви пишете. А як підняти оту громадську думку? У мене немає вже ні духу, ні сил, ні нервів!!! Скільки ж то цього всього забрали ювілей, платівки, книжка і альбом? Хіба того всього не забагато на одну голову і одні плечі? І ніхто ж не допоміг навіть на нотку! А зараз я так перехворів, та ще й нині ніяк не можу прийти до якоїсь норми. Нерви ж розтріпав і це є причиною всього. А як можна було їх зберегти, коли працював по 20–22 години на добу і при усіх інших ситуаціях і обставинах...

Книжка – 45 друк[ованих] аркушів, альбом містить понад 550 фотографій з текстовками і вступну статтю. Це вимагало праці, праці і ще раз праці. Але якої? Адже там тисячі невідомих, незрозумілих, небачених, нечуваних фактів, дат, подій, назв і т. д., і т. п., які треба було уточнити, з'ясувати, пояснити. Та щоб зрозуміти всю складність подібної роботи, треба, принаймні, подивитися хоч день-два як воно то все робиться.

Успіх? Взагалі то так! Але якою ціною і чи варто щось робити далі? На подібне мене вже не “піднімуть” навіть автоматом! Досить! Це забагато на одну людину в наш час, враховуючи все те, що довелося перетерпіти і перенести, витримати!

З повагою [підпис].

А Вас прошу підняти тернопільців на такий бій, щоб Крушельницька вийшла не пізніше початку 1976 р.

ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 31–31 зв. Рукопис, автограф.

№ 14

Київ, 16 лютого 1975 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

І знову дякую Вам сердечно за листа-відповідь Комітету преси. Ганьба! Сором страшний і на цілий світ!!! Книжку в 46 друк[ованих] аркушів друкувати, готувати аж 3 роки! Та ще першодрукар Іван Федоров [29] робив це значно швидше, а я вже не говорю, що й краще! Ви, мабуть, бачили його видання, тож маєте уяву. То невже ж не соромно Комітетові преси у наш ракетно-атомно-кібернетичний вік писати про подібне!?!?! Ганьба! У мене рука не піднялася би підписати щось подібного. А за змістом – все те – нагла брехня. Книжка здана не наприкінці, а в середині року (1974). Над нею не лише ніхто не працює, а навіть досі ще не читав, не переглядав. Як здав я її, як положили до шафи, так вона й лежить там нерухомо ось уже майже 8 місяців. То ж нащо ж писати отаке?

Що альбом такий видаватиметься вперше – це так. Але про який відбір чи систематизацію фотоматеріалів може йти мова, коли він майже 2 роки пролежав у видавництві і його не бачив ні директор, ні головний редактор. Та й що там робити, коли я подав готові знімки і негативи, і всі вони систематизовані мною! Оце Вам ще одне свідчення того, що ми – малороси-самоїди.

А цей Вишневський Роман Гнатович ще й земляк великої Соломії (він родом з-під Тернополя). Але уміє лише говорити та обіцяти, а палець об палець не вдарив, щоб допомогти справі, хоч обіцяв, казав-балакав. Обіцяв пан кожуха, – та слово його тепле. А в цього ще й брехливе! Що не слово, – і все брехня. І оце наш брат, і ще й земляк Соломії! Немає ні сил, ні нервів усе це сприйняти, змиритися з ним, усвідомити. Чорт би їх забрав!

Але не заспокоюся, поки лобом не проб'ю оту гранітну стіну байдужості і небажання щось робити.

Дивує мене, чому не відписує Ігор Петрович. Мовчить, ніби в рот води набрав!
Всього Вам найкращого – щиро Ваш [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 33–33 зв. Рукопис, автограф.

№ 15

Київ, 12.4.[19]75 [р.]

Вельмишановний Іване Павловичу!

Повернувся з Моршина, де лікував свій шлунок. Не був вдома 1,5 місяці. Спішу подякувати Вам за листи і [копії] відповіді [Г.] Кулініча. Це стандартна відповідь, яку він розсилає усім, хто пише, тому і вимагає скоріше видати книжку. Про яку логіку мовите? Тут не лише логіки, а й будь-якого глузду немає. Все – парадокси нашого часу, якщо не сказати більше.

Іван Федоров видав би скоріше, ніж сучасне видавництво. Але тут глибоко собака зарита, а коріння – ще глибше. А саме в ньому – вся суть! Найвищі інстанції взагалі нічого не скажуть, взагалі нічого! Шукати слід інших шляхів, шляхів, по яких ніхто не ходить. Але зараз я такий знервований, що не здатен *ні на що!*

Всі його листи – загальна профанація, брехня, проституція (останнє, мабуть, сюди підійде якнайкраще). Бо про яке редагування він там натякає. А я що там робив? До того ж листи, документи тощо хто, де і коли редагував? 50 аркушів його страшить нині, а Іван Федоров видавав удвічі більші книжки і дуже швидко. Оце Вам епоха космопланання і ядерної фізики! Та згодом якось щось придумаю, щоб боротися, воювати далі. А зараз мушу дещо почекати, щоб не напсувати собі знову. Адже хвороба шлунку – від нервів!

А чому Ви тоді не зайшли з Ігорем Петровичем, коли були на виставці Тутанхамона? Чекав я на Вас, але так і не дочекався. Вітайте його від мене щиро.

Бажаю Вам всього найкращого. З повагою [підпис].

Р. S. Ранком цього дня я впав з драбини і на драбину з антресолі у своєму коридорі і зломив 2 ребра, відросток на хребці і травмував нирку зломаним ребром, що дало кровотечу в мочу! Пролежав більше тижня в лікарні, але втік, бо то концлагерь, а не лікарня, і лежу вдома – побитий, потрощений, синій. Отак відпочив і зміцнив своє здоров'я. Нехай би все це ворогам нашим дісталося!

Вітайте Ігоря Петровича. Десь між нами (з ним) чорна кішка перебігла, бо він мовчить!

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 35–36 зв. Рукопис, автограф.

№ 16

[Київ, 28.12.1975 р.]

Дорогий Іване Павловичу!

Сердечно поздоровляю Вас з Новим 1976 Роком! Від душі бажаю Вам здоров'я міцного, щастя великого, всього найкращого в житті і роботі. 1975-й рік приніс мені лише хвороби та нещасні випадки. 6 місяців я пролежав у лікарні, правда, з перервами, і зараз лежу. Мало того, що поломав ребра, відросток від хребця, так виразка жити не

дає, довший час кровоточила і ледве зі світу не звела. А 6 грудня ще й руку зломав у лікарні, то тепер уже маю повний “букет”. А за що така кара? За мій труд? Зараз почувую себе вже краще і 30. XII маю бути вже нарешті вдома.

Всього Вам найкращого – щиро Ваш [підпис].

*ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 38.
Рукопис, автограф.*

№ 17

Київ, 16 січня 1976 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Дякую Вам сердечно за листа, за новорічні побажання, за співчуття. Нарешті я з 1 січня вже вдома і почувую себе вже непогано, але досі ще на лікарнянському бюлетені. Думаю, що Новий Рік буде для мене щасливішим, бо надто вже нещасливим виявився минулий. А там, казав сліпий – побачимо. Тепер я вже не надіятимуся так на себе, на своє здоров'я і шануватиму його більше, ніж раніше. А то мало того, що я на цих книжках, фігурально кажучи, без штанів лишився, так ще й виразку нажив. А виразка – це нерви. “Людина лягає в лікарню і стає інвалідом не тому, що в неї виразка в шлунку, а тому, що в неї не порядку душа і донеможливості розстроєні нерви”, – так пишуть лікарі в солідних книгах.

Те, що Ви читали в тем[атичному] плані, не радує мене, бо надто дорого то все коштує мені. Адже самі знаєте, що й тому повернули, й іншому відмовили... А Соломію Крушельницьку поставили в план. Але... Там написано 40 друк[ованих] арк[ушів]. Один має вийти в 1977 р. (спогади), а другий (листи, матеріали і документи) в 1978 р., бо інакше неможливо це зробити. Середній обсяг книжок, що видає вид[авницт]во, не має перевищувати 7 друк[ованих] арк[ушів], а видаватимуть двома томами по 20 друк[ованих] арк[ушів]. Це за новим планом. І тут багато не зробиш! Мушу погодитись з таким варіантом. Добре, що перший том уже запустили в роботу. Це вже добре!

Читав так звану закриту рецензію на книжку, хоч автора її я знав наперед. Щоб його рецензувало все його життя. Нічого злого, а навіть поганого він не написав у ній, та, зрештою, й не міг написати, але ж формулювання, безапеляційність і безапелючність тверджень (до речі, в більшості випадків яких сам не знає і не розбирається в тих питаннях, про які береться так строго судити) і взагалі, тон його просто обурюють. Напр[иклад]: “графоманська тарабарщина” (коли говорить про вірші), “листи істеричних дам, які не мають меж в обоженні особи С[оломії] Круш[ельницької]” (коли йдеться про розділ листів), “вияв національної безтактності” (що не вмістив одеських відгуків на виступи там Соломії Кр[ушельницької]). А автори цих відгуків – переважно жиди!) і т. д., і т. п., і т. п., і т. д. Одним розчерком пера він одні спогади пропонує зняти, інші “порізати”, бо там іде мова про зустріч в 1943 р., тобто під час окупації, ніби тоді люди не жили, не зустрічалися... А вже перестраховщик такий, яких світ не бачив. Про це треба говорити, а не писати і читати при цьому цю горерецензію, хоч, повторюю, вона в цілому схвальна, навіть похвальна. Але отой апломб, ота самовпевненість, я б сказав навіть бахвальство і, особливо, перестраховка і боязнь власної тіні мене перевертають догори ногами. Не можу зрозуміти таких боягузів і не зрозумію. На щастя, є люди й кращі за цього рецензента. Так що побачимо як то воно буде. Все це теж треба пережити, а здоров'я уже ослаблене.

Дещо вже зроблено і думаю, що все ж наша переможе. Що двома томами має вийти – це не біда, а от що в різний час – це вже гірше.

Мені цікаво, як там Ігор Петрович, і яка кішка перебігла між нами, що він не пише, не озивається??? Мене це і цікавить, і дивує. Чи не з'явився “третій лишній”, що посіяв якийсь недовір'я, а може й ворожнечу??? Щось на це воно дуже і дуже схоже, інакших причин я не бачу і не знаходжу. Розумію, що двоє дітей, нестало тата і т. д., але ж... Не в цьому причина.

Воювати за музей, за школу я вже не можу. Брак нервів. Цим мусять зайнятися офіційні люди, установи і поставити питання перед урядом, і рубати! Я й так зробив те, чого й самому не снилося. Ювілей, а також все, що з ним було пов'язано, “пробив” я власним лобом і ніхто до цього не доклав найменших зусиль. А вже коли таке рішення було прийняте, тоді підключилося багато добрих людей. І спасибі їм, що робили хто що міг. Та й пізніше, з книжкою, з альбомом допомагали лише смертні, а решта??? Нікому це не в голові, нікого це не турбує і не хвилює, нікому не болить. На смертних же, самі знаєте, як реагують, самі ж бо читали відповіді. А *Гнатюки* [30] живуть для себе, для свого блага, своєї втіхи і їм до дури (пробачте!) всілякі ювілеї, книжки, альбоми, і будуть, чи не будуть вони взагалі. Зате, головою ювілейної комісії покрасуватися перед людьми та й на телеекрані варто було. А хіба він один??? Гай, гай!!! Щоб їм ні дна ні покришки! Це теж нова тема для розмови.

Мабуть, треба кінчати, бо вже не лише рука (поломана) болить, а й душа та нерви заболіли від усього цього.

Бувайте здорові і передайте Ігореві Петровичу мої вітання.

З повагою і пошаною [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 39–40 зв. Рукопис, автограф.

№ 18

Київ, 8. II. 1976 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Дякую сердечно Вам за листа, великого листа. На тему рецензії Пилипчика [31] говорити не варто, бо вона сама нічого не варта. А головне, що на неї і у видавництві дивляться як на непотріб. Колись я дам Вам прочитати її, і Ви самі переконаєтеся, хто ходить поряд з нами і кого бідна наша Земля тримає. А зараз переживувати отой “бред сивої Кобили” немає ніякої рації. Тим більше, що мої нерви й так не витримують того навантаження, що випало на мою долю.

Виразка мучить і мучить, та так, що й на світ дивитися противно. Оскільки біль не вщуває, то й ніяка робота не мила. Але відповідь “рецензенту” я таки встругав, і таку, як належить.

Пробачайте, що пишу так мало. Все по тій же причині.

Всього Вам найкращого.

З повагою до Вас [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 42–42 зв. Рукопис, автограф.

№ 19

Київ, 14. X. 1976 [р.]

В[ельми]шановний Іване Павловичу!

Як Ви уже мабуть знаєте, книжка “Соломія Крушельницька” (лише I том) має вийти в світ уже в січні–березні 1977 р. Зараз видавництво збирає замовлення з Обл-книготоргів і Облспоживспілок. І як не дивно, Тернопільська обл[ась] замовила лише 1800 примірників. І це область, у якій народилася славетна співачка!!! Що ж говорити тоді про інші? Недаремно є й такі серед них, що замовили лише по 25–50 штук.

Якщо Ви зможете підняти, як кажуть, на ноги тернопільську громаду, яка б могла змінити якоесь таке становище, то це було б дуже а дуже добре. Принаймні попробуйте. Подзвоніть, скажіть усім, кому лише можна, щоб зайшли до магазину і замовили кому стільки потрібно примірників. А можливо, серед них є й такі, що мають доступ до верховодів області і торгівлі книгами, то нехай використають цей факт для добра, для справи, бо може книжка вийти тиражем в 2,5 тис[ячі], а це було [б] ганебним явищем. Другий том має вийти в світ десь аж в кінці 1977 р.

Зараз мову вести потрібно за перший том і воювати, воювати, воювати за тираж. Якщо зможете, то допоможіть мені в цьому, постарайтеся, принаймні, підняти шум, побільше шуму навколо цього. Використайте всіх своїх знайомих і все, що зможете.

Щиро зичу Вам щастя, здоров'я, добра.

З повагою до Вас [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 44–44 зв. Рукопис, автограф.

№ 20

Київ, 9. III.[19]77 [р.]

Вельмишановний Іване Павловичу!

Щиро дякую Вам за листа, за повідомлення про вихід спогадів Ванди Вермінської [32] і двох сонетів Людмили Скирди [33]. Я бачив їх, знаю. Але сонети включив до книжки (і якщо не полетять усі вірші, то будуть і вони опубліковані в книжці), а спогади, думаю, що давати не варто. Не варто тому, що в них все перебрехано, починаючи з того [що] в 1928 році Крушельницька була на гастролях у США і Канаді, що у Венеції вона постійно не жила, а тим більше, ніякої вілли там не мала. З Адамом та Миколою Левицьким [34] ніколи в Мілані разом не мешкала, бо вчилася вона не в консерваторії (і вони обоє так само!), а приватно у Фаусти Креспі [35]. Жила вона тоді у батьків Джемми Біллінчоні [36], а не в якійсь там “богемі”, про яку пише [Ванда] Вермінська. Дочка священника (та ще Крушельницька!) і мешкала би в одній кімнаті з двома хлопцями! Де це було чуване і бачене на ті часи? І якраз у Мілані всі вони возилися зі старим гуцульським кожухом!!! Все це – плід фантазії, бо сказати, згадати їй нічого... А власне на цьому й побудований її спогад. То чи вартий він на увагу? Гадаю, що ні!

Про все можна було б написати ширше, детальніше, але чи варто. Та й часу зараз обмаль. Страшенно поспішаю на роботу, а хотів відписати Вам до цього, до роботи.

Всього Вам найкращого і велике Вам спасибі.

З пошаною [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 46–46 зв. Рукопис, автограф.

№ 21

[Київ, 26. 12. 1977 р.]

В[ельми]шановний Іване Павловичу!

Щиро вітаю Вас з Новим 1978 роком! Бажаю Вам щастя, здоров'я, успіхів, сонця, добра, миру і спокою на цій неспокійній землі.

Спішу сповістити Вас, що після ампутацій, “обрізання” і викидань, виходить скоро в світ (нарешті, через 6 років!, нарешті!) І том книжки. Пречудова і прецікава всерівне. Коли буде II том ще не знаю. Війни, баталії знову довели мене до виразки, а тому мовчу.

З повагою [підпис].

*ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 48.
Рукопис, автограф.*

№ 22

Київ, 16 січня 1978 [р.]

Вельмишановний Іване Павловичу!

Дякую Вам щиро за листа і новорічні побажання.

Повинен Вам сказати відверто, що мене уже нічого не радує й не тішить... Нічогосінько!!! Колись при зустрічі хіба що поговоримо... Словами, та ще на папері цього передати неможливо!!! Про яку логіку, про яку честь Ви питаєте? Про що можна говорити, а про це – виключено. Вони відсутні, як відсутнє все чуже. Відсутнє не перетвориться..., бо неможлива річ. Нема кому й немає для кого. Цим лише укоротиш і без цього так набагато укорочене життя!

Те про що Ви чули – пусте! Марні надії і сподівання. То фарисейство! Це окрема тема...

Фото виллі “Саломея” я давно маю. Вона справді збереглася, але все, що у ній було, загинуло безповоротно. Відтоді, як вона виїхала з Віареджо, минуло 38 років, була така страшна війна і все то загинуло. Знаю все в деталях, але писати про це забагато. Та коли б і збереглося там щось з рухомих речей, то про що Ви говорите?!? Таке може тільки приснитися!

Родичі бояться власної тіні, а Ви про такі справи ведете мову. Жоден з них слова не вимовив, не запитав десь там, у когось, чому не виходить цілих 6 років книжка, чи щось у цьому дусі...

Все, що є про С. Крушельницьку в “Ділі” [37], я маю перефотографоване. Там – сотні різних заміток. Те, що там написано (а разом в усіх інших газетах та журналах українських), – мізерія в порівнянні з тим, що я маю з польської, італійської та інших країн преси. А скільки написано про неї взагалі у світовій пресі, але хто його збере і як? Зараз це виключено! Неможливо!

Про М. Менцинського [38] свого часу думав щось зробити, але, здається, нічого з того не вийде. Немає нічого, поїхати ніде неможливо. Бракує уже нервів, здоров'я і пусті, абсолютно пусті кишені. А це, щоб Ви знали, вимагає великих, навіть дуже великих витрат. Ви навіть уявити собі не можете цього!

Поїздки, пошуки, а навіть самі листи, яких треба написати *тисячі*, все це гроші. А перефотографування отих газетних заміток, журнальних статей (а їх же тисячі!), а перефотографування листів (а їх теж – сотні, і кожний лист має від 1 до 12, 14 сто-

рінок! А фотографувати їх треба кожну сторінку зокрема!). А документи, та всілякі інші матеріали? Їх же теж треба перефотографувати, щоб пустити в роботу (оригіналів же Вам ніхто не дасть!). Цього всього назбирається десь в межах від 2 до 3–5 тисяч фотокопій. А скільки треба заплатити за кожну з них – запитайте в будь-якого фотографа, чи фотоателє. Ось тоді Ви й зрозумієте, що тут окрім бажання, нервів, здоров'я і т. д., і т. п. потрібно ще багато дечого... А гонорар – це анекдот, мізерія, убогість: від 30 до 40 крб. за друкований аркуш. Навіть, якщо дадуть по 40 крб., то й тоді 35 др[укованих] арк[ушів] $\times 40 = 1400$ крб., а мінус 13 % подоходних, а потім бездітних і залишиться з того 1200. В той час 1500 стор[інок] машинопису тричі треба було передрукувати і за кожну стор[інку] заплатити по 25 коп[іюк] (дешевше зараз ніхто не друкує) $1500 \times 3 = 4500$ стор[інок] та $\times 25 = 1125$ крб. Ось Вам і математика, ось Вам і навар. А хто враховує працю, оту нервотрощку, яка тривала 6 років, і все, що з цим пов'язане і про що навіть не напишеш???

Отже, з мене цього досить. Досить! Я хочу ще пожити, бо маю сина і йому лише 17 років. Баста! Кінець! Сонце яке велике, а освітлює лише одну половину земної кулі, і лише наступного дня світить іншій. А я маленький чоловічок, та й зарплатня мізерна. Все, що мав, – пішло на Мишугу і Крушельницьку, пішло й здоров'я з нервами. А тепер я нікому не потрібен з своїми болячками... Та ще й ворогів нажив, друзів стратив.

Бувайте здорові і щасливі, з повагою [підпис].

P. S. Не знаю, чому я про це писав Вам, але душа болить і вона змусила.

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 50–51 зв. Рукопис, автограф.

№ 23

Київ, 4 лютого 1978 р.

Вельмишановний Іване Павловичу!

Велике Вам спасибі за листа від 31 січня ц[ього] р[оку], за добрі побажання і намагання розвіяти мої невеселі думи, заспокоїти. Я й сам добре розумію, що так воно має бути, але ніяк не можу погодитися з цим, змиритися. Важко це зробити. Слава Богу, що виразку шлунку удалося якось вгамувати. А коли людина може принаймні їсти, то вже набагато легше і краще жити на цьому світі, так багатому на всілякі потворні “явища”.

12 січня минуло 6 років, як я здав книжку до друку! Хіба це нормальне явище? А все інше, що пов'язане з її “пробиванням”, баталії за те, щоб вона появилася? Жаж!!! Після всього цього, скажу Вам відверто, мене уже нічого не тішить.

А ті 25.000. Чи знаєте Ви як вони робилися? Тисячу разів жах!!! Знайдіть Ви зараз подібне видання, де воно виходить? А тираж 25.000, коли навіть Мишуга вийшов у 2,5 разів меншим тиражем. І це в той час!!!??? Через це болить, страшно болить *ДУША*, і то більше, ніж виразка! Біль її не можна порівняти ні з чим. Це страшна біль! Але ми залізні, і треба все стерпіти. Попробую і я!

В усьому Ви маєте рацію, але що мені з того? Людина живе, мусить жити, а то треба битися лобом у стіну!

Від щирого серця бажаю Вам доброго здоров'я, щастя, всіляких успіхів.

З повагою [підпис].

ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 271, од. зб. 18, арк. 53–53 зв. Рукопис, автограф.

ПРИМІТКИ

1. *Мишуга Олександр Пилипович* (1853–1922) – видатний український оперний співак (тенор), педагог і меценат. Виступав на сценах театрів у Мілані, Палермо, Відні, Берліні, Лондоні, Парижі, Львові, Кракові, Варшаві, Петербурзі, Києві. У 1891 р. гостював у родині С. Крушельницької в с. Біла на Тернопільщині. Підтримав прагнення Соломії вчитися музики, пізніше часто був її партнером в оперних виставах.

2. Йдеться про спогади Івана Смолія “Концерт славетної співачки в Тернополі”, опубліковані в першій частині книги “Соломія Крушельницька” (Київ, 1978).

3. *Біла* – село на Тернопільщині, в якому минуло дитинство С. Крушельницької. Тут поховано її батька, у 1963 р. створено музей видатної співачки.

4. *Герета Ігор Петрович* (1938–2002) – археолог, мистецтвознавець, історик, громадсько-політичний діяч. Записав спогади від декількох авторів з Тернопільщини до книги “Соломія Крушельницька”. Автор нарис-путівника “Музей Соломії Крушельницької” (Львів, 1978).

5. Йдеться про книгу “Олександр Мишуга: Спогади. Матеріали. Листи” (упорядник – М. Головащенко), що вийшла друком в Києві у видавництві “Музична Україна” 1971 р.

6. Мається на увазі редакція газети “*Культура і життя*” – органу Міністерства культури Української РСР та республіканського комітету профспілки працівників культури, у якій Михайло Головащенко був на той час завідувачем (редактором) відділу музичного мистецтва.

7. *Медведик Петро Костьович* (1925–2006) – літературознавець, фольклорист, етнограф, мистецтвознавець. З 1985 р. – старший науковий співробітник меморіального музею С. Крушельницької в с. Біла на Тернопільщині.

8. “*Життя і слово*” – щотижнева українська газета в Канаді. Видається з 1965 р. в Торонто.

9. “*Громадський голос*” – українська газета у США, що виходить у Нью-Йорку з 1941 р.

10. Імовірно, йдеться про *Крушельницьку Ганну Амвросіївну* (1887–1965) – оперну і камерну співачку (меццо-сопрано), педагога, сестру Соломії. Померла у Львові.

11. Можливо, мається на увазі *Крушельницька Емілія Амвросіївна* (у заміжжі – Стернюк; 1875–1965) – фольклористка, сестра Соломії. Померла в Буенос-Айресі, Аргентина.

12. *Жозефіна (Негріта) Кано де П'яціні* (1878–?) – аргентинська піаністка і музикознавець, товаришка Соломії Крушельницької. Її спогад “Славетна співачка, моя велика подруга” опублікований у першій частині книги.

13. *Бандрівська Одарка Карлівна* (1902–1981) – камерна співачка (сопрано), піаністка і педагог, племінниця Соломії Крушельницької. Її спогад “Слово про мою улюблену вчительку” опублікований у першій частині книги.

14. Цикл кийських радіопередач “*Золоті голоси України*” за участю Михайла Головаценка, що супроводжувалися грамзаписами з його колекції.

15. На Всесоюзній фірмі грамзапису “Мелодія” у Москві Михайло Головащенко зумів домогтися випуску двох грамплатівок-гігантів із голосом Соломії Крушельницької.

16. Тут та у листах за №№ 5, 8 М. Головащенко вживає різні написання прізвища: Олейнюк, Олійнюк Остап – автора спогаду, якого не надрукували у книзі. У фондах музею Соломії Крушельницької в с. Біла поблизу Тернополя зберігаються спогади М. Олійник та О. Олейнюка (Герета І. Музей Соломії Крушельницької: Нарис-путівник. – Львів: Каменярь, 1978. – С. 76).

17. *Крих Юрій Дмитрович* (1907–1991) – скрипаль, диригент, педагог. У книзі “Соломія Крушельницька” опублікований його спогад “Чудова людина і педагог”.

18. *Кос-Анатольський Анатоль Йосипович* (1909–1983) – композитор, педагог, професор Львівської консерваторії, Заслужений діяч мистецтв УРСР, Народний артист України, лауреат Державної премії СРСР та УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

19. *Колесса Микола Філаретович* (1903–2006) – композитор, диригент, педагог, Заслужений діяч мистецтв України, Народний артист УРСР та СРСР, професор, ректор (1953–1965) Львівської консерваторії, Герой України (2002).

20. *Кармалюк Павло Петрович* (1908–1986) – оперний співак (баритон), народний артист СРСР, професор Львівської консерваторії.

21. *Вахняк Євген Дмитрович* (1912–1998) – хоровий диригент, педагог, Народний артист України, доцент Львівської консерваторії.

22. *Гетьман Володимир Петрович* (1921–2003) – вчитель, редактор видавництва “Маяк” в Одесі (1954–1967), поет, автор ліричних збірок.

23. *Павлик Михайло Іванович* (1853–1915) – український письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч, соратник Івана Франка. С. Крушельницька вела з ним кількарічне активне листування, вагому частину якого М. Головащенко вдалося зібрати та опублікувати у другій частині книги.

24. Можливо, йдеться про народних артистів України *Овчаренка Анатолія Миколайовича* (нар. 1937 р.) – актора, або *Овчаренка Василя Івановича* (нар. 1899 р.) – актора, режисера.

25. *Тронько Петро Тимофійович* (нар. 1915 р.) – історик, академік, державний і партійний діяч, голова правління Українського товариства охорони пам’ятників історії та культури.

26. *Водяний Тома (Хома) Григорович* (1886–1973) – педагог, літератор, громадський діяч, репресований, перебував на засланні в Сибіру, автор спогаду у записі Ігоря Герети про Соломію Крушельницьку “Здійснена мрія”, опублікованого у першій частині книги.

27. “Мелодія” – Всесоюзна фірма грамзапису (Москва).

28. *Кулінич Григорій Григорович* (нар. 1919 р.) – літературознавець і критик, перекладач, вчений, директор видавництва “Музична Україна” (1966–1980).

29. *Федоров Іван* (бл. 1525–1583) – першодрукар, що займався книгодрукуванням в Росії і на Україні, значно удосконалюючи техніку книгодрукування, та підніс високий рівень художнього оформлення своїх книг. Серед інших книг, виданих І. Федоровим на Україні, є “Острозька Біблія”(Острог, 1581).

30. Ймовірно, йдеться про *Гнатюка Дмитра Михайловича* (нар. 1925 р.) – співака (баритон), режисера, діяча культури. Не раз виступав на Тернопільщині. У 1970 р. відвідав музей С. Крушельницької в с. Біла.

31. Можливо, це *Пилипчук Степан Іванович* (1948–1991) – редактор, журналіст, поет.

32. *Вермінська Ванда* (1900–1988) – польська співачка (сопрано), педагог, солістка опери у Варшаві, виступала на сценах Європи та Америки.

33. *Скирда Людмила Михайлівна* (нар. 1945) – педагог, українська поетеса, критик, літературознавець.

34. *Левицький Микола Левкович* (1870–1944) – український і польський оперний і камерний співак (тенор), режисер, педагог. Закінчивши Львівську консерваторію, виступав на сценах Варшави, Тбілісі, Львова.

35. *Кресні Фауста* – професор, вчителька сольного співу у Мілані, яка підготувала не одну знамениту співачку, проте Соломію Крушельницьку вважала найздібнішою з усіх своїх учениць.

36. *Беллінчоні Джемма* (1864–1950) – знаменита італійська співачка, яка, перебуваючи на гастролях у Львові, спричинилася до порад Соломії Крушельницькій поїхати на навчання до Італії.

37. “*Діло*” – провідна галицька газета, виходила у Львові 1880–1939 рр. Її повідомлення про триумфальні успіхи Соломії Крушельницької стали своєрідним літописом творчої біографії оперної співачки.

38. *Менцинський Модест Омелянович* (1875–1935) – український оперний і камерний співак (тенор), педагог. Співав у багатьох оперних театрах Європи та у Львові.

THE LETTERS OF MYKHAILO HOLOVASHCHENKO TO IVAN SMOLIY

Mariya TYMOCHKO

*Lviv Vassyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine,
the National Academy of Sciences of Ukraine,
2, Vassyl Stefanyk Str., Lviv, 79000, Ukraine, tel. (032) 2720713,
e-mail: manuscr@library.lviv.ua*

The letters of Mykhailo Holovashchenko, the compiler of the two volume edition “Solomiya Krushelnyska. Spohady. Materialy. Lystuvannia” (Kyiv, 1978; 1979) reveal the complicated history of their preparation and publication.

Key words: Mykhailo Holovashchenko, Ivan Smoliy, memoirs, Solomiya Krushelnyska, publishing house.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2008

Прийнята до друку 27.02.2008